

Лекції з курсу «Соціологічна думка в Україні»

Лекція 9. Українська соціологічна думка в еміграції

План

1. Передмови розвитку української соціології в еміграції.
2. Український соціологічний інститут (Відень).
3. Внесок М. Грушевського в розвиток соціологічної науки в період еміграції.
4. Український інститут громадознавства інші установи.

Література:

1. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології: від античності до початку ХХ ст / М. В. Захарченко, О. І. Погорілий. К. : Либідь, 1993. 336 с.
2. Історія соціологічної думки: навчальний енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред. В.М. Пічі [Н.В. Коваліско, В.М. Онищук, Н.М. Цимбалюк та ін.]. Львів: «Новий Світ – 2000». 2016. 687 с.
3. Історія української соціологічної думки: навчальна біографічна енциклопедія / За наук ред. В.М. Пічі [В.М. Онищук, Ю.Ф. Пачковський, Н.М. Цимбалюк та ін.]. Львів: «Новий Світ – 2000». 2019. 334 с.
4. Черниш Н.Й. Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. 5-е вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2009. 468 с.
5. Черній Л.В. Витоки української соціологічної думки в еміграції / Л. В. Черній // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : збірник наукових праць / Ред. кол. : Євтух В. Б. (гол. ред.). Київ : Фенікс, 2013. Вип. 13. с. 12-19.

1.Передмови розвитку української соціології в еміграції

На початку ХХ століття потужна частина української інтелігенції опинилася поза межами своєї держави. Переживши події гострої політичної боротьби та зміни низки політичних режимів на території України в ході Української національно-демократичної революції 1917-1920 р., представники інтелігенції опинилися за кордоном і змушені були працювати над відродженням українських національних ідей в складних умовах еміграції. В цей час у країнах західної Європи активізували наукову роботу українські вітчизняні вчені, громадські та політичні діячі. Завдяки їхній праці українська еміграція залишила неоціненний внесок у становлення української соціології як самостійної галузі. Опинившись в еміграції без засобів для існування, українці не пали духом, працювали над проблемою відтворенням українського народу і описували образ українського суспільства, який би відповідав традиціям та культурній спадщині українського народу.

2.Український соціологічний інститут (Відень)

Розвиток української соціології поза межами України розпочався зі створення ряду потужних соціологічних інститутів і наукових об'єднань академічного типу. Найбільшим таким центром став *Український соціологічний інститут (Відень)*. 8 жовтня 1919 року **М. Грушевський** розробив *Проект створення Українського соціологічного інституту*. Головною метою діяльності Інституту вчений вбачав в інтеграцію українського суспільства, різних його верств, поширення інформації про соціальне життя українців серед європейської спільноти. Дослідники Інституту проводили роботи з підготовки досвідчених науковців у різних галузях соціології, які повинні були ознайомлювати українське суспільство зі здобутками соціологічної науки на Заході, її напрямками і методами. Проведення відкритих лекцій, публічних виступів пробуджували в українській громадськості посиленій інтерес до соціології. До співробітництва в Інституті М. Грушевський залучив відомих українських вчених, які перебували тоді в еміграції: історика і соціолога **В. Липинського**, юриста **В. Старосольського** та інших. Очолюючи інститут (УСІ), М. Грушевський, з метою розповсюдження інформації про досягнення української науки в еміграції, сприяв виданню наукових журналів та збірок, де публікувалися українські вчені.

У 1921-1922 рр. співробітники Українського соціологічного інституту (УСІ) займалися в основному видавничою та лекторською діяльністю. За цей період було видано 13 книг, присвячених різним аспектам минулого й сучасного життя України. Для українських емігрантів були організовані безкоштовні курси із суспільних наук. Головним чином вони присвячувалися питанням соціології, політології, історії тощо. Крім *наукової діяльності*, Інститут здійснював *культурно-просвітницьку* – ознайомлення зарубіжного читача з культурними здобутками українського народу. Як науковий заклад віденський Інститут існував, скоріше, номінально, і то лише до 1924 р., коли М. Грушевський повернувся в Україну.

3.Внесок М. Грушевського в розвиток соціологічної науки в період еміграції

Соціологічні погляди М. Грушевського формувалися під впливом *класичного позитивізму* та соціології **О. Конта**, **Е. Дюркгейма**, етнології і психології **В. Вундта** і були відтворені в низці його праць. Серед них: *«На порозі нової України»*, *«Хто*

такі українці і чого вони хочуть?» та інших. Свої погляди вчений найбільш докладно сформулював у своєму теоретичному курсі *«генетична соціологія»*, який він викладав в Українському соціологічному інституті. Цей курс був допрацьований і доповнений в праці *«Початки громадянства»*. *Що таке суспільство та завдяки чому воно можливе* – основна проблема «генетичної соціології». Провідною ідеєю «генетичної соціології» є теоретичне обґрунтування законів трансформації людського суспільства і суспільності.

М. Грушевський по-своєму розв'язує проблему механізму еволюції людського суспільства і форм суспільності. На думку вченого, «генетична соціологія» як самостійна соціологічна теорія розвитку людського суспільства, насамперед, повинна визначитися щодо проблеми початку суспільства. В «генетичній соціології» вчений вбачав можливість і необхідність дослідження соціальних законів. Справжня соціологія має знайти і дослідити *типові для людського соціального розвитку становища, які ілюструють загальні напрями і тенденції людського соціального життя та тенденції певної одностайної еволюції в кожній з функцій людського життя*. Ці тенденції існують і можуть бути підведені під категорію *емпіричних законів*. У суспільстві діють такі *закони і тенденції*, як *самоохорона роду, постійна диференціація, спадковість, виживання більш пристосованих, наслідування і вибір, залежність попиту і пропозиції, поділ праці*.

Аналізуючи соціальні факти та соціальну еволюцію в минулому, дослідник вбачав вирішальну роль у змінах людського життя *конкуренції індивідуалістських і колективістських тенденцій* та їх періодичне чергування. Боротьба цих тенденцій зумовлює ритм соціальної еволюції. Розвиток суспільства підпорядковується законам соціального розвитку, тобто внутрішнім зв'язкам, потребам, що керують змінами у формах людської спільності.

Основними чинниками історичного процесу є народ, народна маса, держава. Історична постать є продуктом епохи та середовища, людська воля обмежена і залежить від соціального оточення. М. Грушевський виділяє *три стадії розвитку суспільності*: 1) *початки суспільної організації*, що характеризують перевагу біологічних факторів розвитку над соціальними формами організації, відокремлення

людських спільнот від тваринного світу, появу економічних факторів об'єднання людей, виникнення моральних і регулятивних функцій, традицій, звичаїв; 2) *племінно-родова організація та процеси її поступового розпаду*, що відбуваються під впливом економічної диференціації, розвитку особистої власності, виокремлення родинної сім'ї з племені; 3) *формування класової держави*, яке супроводжується наростанням індивідуалізму проти колективістських засад спільності. Розвиток класової держави супроводжується появою нових релігій і культів, поділом суспільства на соціальні верстви з правлячим монархом.

На певному історичному етапі розвитку держави відбувається *процес демократизації влади*. Причину цього процесу Грушевський вбачав у наростанні суперечностей між традиціями концентрації та монополізації засобів і впливів влади в руках нечисленної верстви та її ж інтересами самозбереження й утримання влади, яке можливе лише за умови залучення широких соціальних верств до участі у владних структурах. Відтак з'являється новий клас, власник нового економічного становища з владою.

Одним із основних завдань соціології М. Грушевський вважав *вивчення соціальних процесів у суспільстві*, яке повинне супроводжуватися відхиленням випадкового, мінливого і зосередження уваги на типовому і постійному. Соціологія як наука про загальні і постійні тенденції, форми соціального розвитку, на його думку, покликана допомагати кожній людині зрозуміти суспільство, в якому вона живе.

Аналізуючи проблему *становлення української нації*, М. Грушевський писав, що дві великі творчі сили в житті кожного народу – *народність і територія* – стали саме на порозі історичного життя нашого народу й утворили першу підставу подальшого його розвитку.

4. Український інститут громадознавства

В 1924 р. українськими емігрантами були створені *Українське соціологічне товариство і Український інститут громадознавства* (Прага). Його керівником став **М.Ю. Шаповал** (1882-1932 рр.), який був головою Українського громадського комітету і, контактуючи з правлячою елітою Чехословаччини, доводив необхідність

створення Інституту для дослідження українського суспільства. Він постав як *приватно-наукова установа*, метою якого було накопичувати наявні українські соціологічні сили, і спрямувати їх на вирішення культурно-історичного завдання, яке полягає у вивченні життєдіяльності України. На той час українська соціологічна думка дещо призупинила свій розвиток і українське суспільство залишалося не дослідженим на науковому рівні.

Інститут мав багато відділів, але найбільшим був *відділ соціології і політики*, який очолював сам М.Ю. Шаповал. На посаді керівника Інституту йому вдалося налагодити видання єдиного у той час *соціологічного часопису «Суспільство»* і *наукового збірника «Народознавство»*. Згодом силами Інституту вдалося видати праці **М. Драгоманова, В. Ковалюка, В. Петрівця** та інших вчених, які досліджували соціологічну думку і працювали над поглибленням знань в цій галузі. М. Шаповалу належить понад 30 наукових праць, серед яких такі книги: *«Система суспільних наук і соціографія»* і *«Суспільна будова»*. Вчений розглядав соціологію як найбільш загальну науку про суспільство, здатну об'єктивно відтворити сутність суспільства, його структуру і взаємозв'язки складових елементів. М. Ю. Шаповал вважав, що в Україні суспільство стане українським, коли будуть створені українські політичні партії, профспілки, кооперативні спілки, школи та ін. М. Шаповал прагнув донести українському суспільству, що організація соціологічних студій і сама соціологія стануть початком ідеологічного відродження українського народу, інтелектуальним інструментом становлення української державності.

Значну соціологічну роботу здійснили також українські учені в *Українській Господарській академії у Подєбрадах* та *Вищому Педагогічному інституті ім. М. Драгоманова*, відкритому у 1923 р. у *Празі*, а також *Українському Вільному університеті* (Прага). В них працювали українські соціологи. **О.Бочковський**, який видав книгу *«Боротьба народів за національне визволення: Націологічні нариси»*. **В. Доманицький** опублікував *«Засади українського урбанізму»*.